

91.82
1241

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. XI, св. 7—10.

БЕОГРАД, 1961.

СА Д Р Ж А Ј

	Страна
1. М. Стевановић: Падежне синтагме с предлогом <i>за</i> . . .	207—225.
2. М. Павловић: Објашњење једне појаве формалне неконгруенције у броју	226—228.
3. Св. Марковић: Из правописне праксе	229—233.
4. А. Пецо: Облици топонима у књижевном језику	234—248.
5. Мидхат Шамић: Нека запажања о правилима новог <i>Правописа</i> у вези с писањем туђих имена	249—254.
6. Душанка Игњатовић: Откуда именици <i>глад</i> два рода и две промене	255—259.
7. Из лексикологије	
I. Д. Барјактаревић: <i>Пракљача, йорајка, йераљка, йерач</i>	260—262.
II. Драгољуб Д. Јеремић: О глаголу <i>обресити (се), обрейти се</i>	262—269.
III. Берислав М. Николић: Етимолошки приноси	269—272.
8. Милоје Р. Николић: Прилози упознавању живота и рада Александра Белића	273—304.
9. Језичке поуке	305—310.
10. Регистар	311—328.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник дописник др МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Берислав М. Николић

Научно дело

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА

БЕОГРАД

1961.

Слог: Издавачке установе „Научно дело“, Београд, Вука Караџића бр. 5.
Штампа: Графичко предузеће „Радиша Тимотић“, Београд, Обилићев Венац 5

Бакотића је „онај који пере“. У Бенешћа (ор. cit.): „zmywak, romywak, szmata do mycia statkow kuchennych“, а у речнику чији су аутори Dayere — М. Deanović — R. Maixner перач је „laveur m“.

Као што се види, ова реч означава вршиоца радње, онога који пере, али на извесном подручју нашег језика она значи оруђе којим се врши радња прања, тј. *истио шито и йракљача*. Са таквим значењем среће се у околини Берана (Иванград), у Бихору, у Штавици и на Пештери упоредо са обликом *йерајка* и *йераљка*. Овде је занимљиво то што је облик са значењем вршиоца радње добио значење објекта којим се радња врши. Облик са овим значењем, који је, свакако, новији, толико је чврст и обичан да се стари облик, са значењем радника, никако не осећа. Због такве ситуације ова реч стекла је особину да се јавља и у преносном значењу. Овакав појав померања среће се и код речи *судојера*. Она, у ствари, значи лице које пере судове, али упоредо са њим иде и назив крпе којом се та радња врши, као и одређено место или суд где се та радња врши.

Д. Барјакџаревић

II. О ГЛАГОЛУ ОБРЕСТИ(СЕ), ОБРЕТИ СЕ

Није једноставно на основу речника нашега књижевног језика установити правила за облике овога глагола. То показује стање у речницима.

Речник новог правописа српскохрватског књижевног језика (1960) не помиње ове глаголе. У Вукову речнику стоји: „*дбрейти, обрѣйѣм* v. pf.: Што обрете, то омете“ и: „*дбрейти се, рѣм се*, v. г. pf. sich wo befinden, adesse“. Глагол *обрести(се)* Вук не даје уопште. У речнику Ристића и Кантрге налазимо: „*обрѣсти се, обрѣйѣм се* v. *обрѣйти се*“ и: „*дбрейти, дбрѣм* I (praes. и *обрѣйѣм*) finden, vorfinden. — II ~ *се* sich nach etwas finden, sich einfinden, sich einstellen, sich befinden; ~ *се* најзад у Београду sich nach Beograd finden“. Овде се, дакле, *обрести се* упућује на *обрѣйти се* као на уобичајенију форму. Слично имамо и у речнику српскохрватског књижевног језика др Луја Бакотића: „*обрести(се)-рѣйѣм(се)*, пф. (рефл.), в. *обрѣйти се*“ и: „*обрѣйти-ѣјѣм*, пф. I прел. наћи. II. — *се*, рефл. наћи се: кад се обрео на слободном зраку...“ И овде се *обрести(се)*,

значи, упућује на *обрести(се)*. Броз и Ивековић имају: „*обрести се, обрети се ...* као наћи се. 1. *обрести, обрети* 2. *обрести се, обрети се*“. Проф. Белић у својем правописном речнику бележи: „*обрести се, обрети се, -емо се* (наћи се) и *обрести се, обрети се, -имо се, радн. обрети се, -ела се* (наћи се)“. Запажамо да се код Белића овај глагол наводи само у медијалном, интранзитивном значењу, док транзитивно значење (наћи некога или нешто) нема. Код Ж. Вукадиновића у приручнику „Српски у 100 часова“ имамо само: „*обрести се, обрети се; обрети се* (наћи се)“; код њега се, дакле, сусрећемо са једним новим презентом, који се у раније поменутим речницима не јавља. Значење му је овде само интранзитивно и то се подудара са стањем код А. Белића. М. С. Лалевић у саветнику „Како се каже — како се пише“ прописује: „*обрести, они обрети*“, што значи презент *обрети, обрети* итд. Код Бенеша: „*обрести, обрети; ~ се и обрети, обрети*“.

У приказу једног позоришног критичара забележио сам, скоро, овакву реченицу: „Гледаоци прекорачују онај тајновити „улаз за глумце“, пролазе лавиринтима магијских ходника и *обрети се* у Великој сали за пробе“. За 3. л. множине презента, дакле, налазимо облик *обрети*, што значи презент *обрети, обрети* итд., инфинитив *обрети(се)*. Такав инфинитив, међутим, и такав презент не постоје у нашем књижевном језику, ни у једном речнику нашег књижевног језика. Облици презента *обрети, обрети* од инфинитива *обрети (обрети)* пре би се могли објаснити и разумети зато што постоји могућа аналогија са глаголима типа *срети-срети*, који су истога типа као и *обре(с)ти*, мада ни такав презент, како смо видели, не потврђује ниједан речник.

У речничкој грађи Института за српскохрватски језик налазимо облике са основом *обре-* и облике од основе *обрети-*.

Облици са основом *обре-*.

Кад се врата отворише *обрети се* у једном дугом ходнику (Тосић Бранимир, Два царства, роман, Београд 1928, 126). Неста сунца, неста дана, и ја се *обрети* у густој помрчини (Д. Брзак, Бранково коло 1898, 45). Нико ни сањао није да ћемо се *обрети* чак у трећој, туђој земљи, те зато и немамо географских карата (Јаковљевић Стеван, Под крстом, Београд 1935, 245). Бол откиде ме од мајке, болом повијала ме, сам

овако да *обрем се*, и убог, и да јаучем, а око мене мукла твар (Настасијевић Момчило, Хроника моје варшпи, Београд 1938, 95). Ови последњи стрепили су и даље од њега као од врло искусног и препреденог политичара, који се може из небуха, неким подземним путевима, опет *обретии* на влади (Јовановић Слободан, Влада Александра Обреновића, књ. I, Београд 1929, 343). Ко у даљне крајеве света путује, још се боље о томе уверава, јер што даље на југ полази, опажа све веће разлике у вегетацији и најзад *се обри* опкољен биљем и рашћем (Панчић д-р Јосиф, Ботаника по Шлајдену, у Београду 1873, 369). И у један пут *се* са ждребетом *обри* пред њим (Српске народне приповијетке, скупио и(х) и на свијет издао Вук Стеф. Карацић, у Бечу 1853, 305). Амруш и синовац с натегом дигопше тешку гвоздену плочу и *обреше* је (Матавуљ Симо, Из разнијех крајева, приповетке, Београд 1923, 118).

Овај последњи пример је и једини пример овога глагола од ове основе у прелазном значењу.

Глаголски облици од основе *обреш-*.

На своје највеће чудо *обрешеш*, да је он тако огроман егземплар свога рода, као каква артичока (Драженовић Јосип, Дјела, I, Загреб 1847, стр. 97). *Обрешосмо се* у прекрасној стакленој башти (Ненадовић Љубомир П., Писма из Немачке, Београд 1922, 108). Пролетоше године, те се они чисто зачудише кад *се* опет, по „свршеним наукама“, *обрешоше* у Београду (Лазаревић Лаза К., Приповетке, св. I, Београд-Загреб 1898, 272). После четрнаест дана на ново угледам кубета на цркви Стратимировој, а срце ми живље закуца при помисли да ћу *се* скоро *обресити* у своје дому (Пашић Ср., Бранково коло IX, 1903, 404). Много ковача у свијету ударе на Ђурђевдан пре сунца у наковањ и тако *се обрешу* Дуклијану оне вериге таман какве су и биле (Продановић Јаша М., Антологија народних приповедака, Београд 1951, 271). Одједанпут *се обрешох* као на неком каљавом путу (Домановић Радоје М., Данга, Београд 1901, 38). Да *се обрешеш* у тако пријатном расположењу (Баја-Гања, 43). Зато треба-добро свѣже ести, пак ће тѣло-свудъ свѣжостъ овѣжести (Јефт. Петровић, Воћњакъ ...I, 5). И четири стара

патриара | И царица Милица је дошла | Да *обреће* главу Лазареву (Војновић Иво, Смрт мајке Југовића, драмска пјесма у три пјевања, IV изд., Загреб 1907, 100). Он је међутим брзо *обреће* ... и учини пред њом дубоки поклон (Балски-Шандор Ксавер, Под старим крововима, свеукупна дјела, сер. I, св. 1, Загреб 1912, 502). Они обиђоше цело балканско полуострво, пловећи Дунавом и Савом, па се некако *обрећу* у јадранском мору (Зечевић Милош, Историја старог века, Београд 1896, 122).

Из датих примера можемо извести следеће закључке: 1) употребљавају се глаголски облици од обеју основа (*обре-* и *обрећ-*); 2) облици од основе *обре-* имају готово искључиво интранзитивно значење, а прелазно, транзитивно значење од ове основе је сасвим ретко; 3) облици од основе *обрећ-* имају, углавном, претежније интранзитивно значење, мада се јавља и транзитивно, прелазно значење од ове основе; 4) презент *обрим се*, *обриши се* употребљава се само у интранзитивном значењу.

Специфично значење „наћи се (негде), доспети у одређену ситуацију“ више одговара прошлим ситуацијама него будућим, најчешће се примењује на прошлост. Кад се глагол свео само на то значење (практично, иако у дијалектима има остатака транзитивног значења), то је значило да су претеритални облици постали жијжни, а то је у тежиште довело радни придев и донекле аорист. Аорист *донекле* зато што се у низу говора он губи или потискује, а радни придев се у свим говорима употребљава. Да је глагол добро чувао нормално значење „наћи“ (прелазно), вероватно и не би било никаквог флукутирања облика.

За утврђивање правилних облика овога глагола може, можда, помоћи историјска граматика. У том правцу даје доста материјала речник ЈАЗУ. У њему стоји:

„*Obresti, dbresti, dbretēm*, pf. invenire, invenir. Od *obresti*; samome *resti* nema potvrde ni u našem jeziku ni u drugim slovenskim, ali se nalazi složen i s drugim nekim prijedlozima: *sresti, susresti, presresti, prisresti* ... Korijen je *rēt*, od kojega u drugim indoevr. jezicima nema riječi, koje bi odgovarale drugim slavenskim“.

Што се тиче облика у савременом језику, ту речник ЈАЗУ каже:

„Облици су по I разреду I врсте (*obresti, obretem, obretoh* itd.), али поред њих се од новижих времена налазе и друкчији: inf. *òbreti*, prez. *òbrim, òbriš ... òbrû*, aor. *òbreh* (потврде им види под примјером под b). Ти се новiji облици налазе само, кад је уз глагол ријечца *se*; погрјешка ће бити у Вуковом рјечнику (1898) inf. *obreti* (без ријечце *se*) према prez. *obretem ...* Што у Вуковом рјечнику (1898) поред inf. *òbreti* стоји презент *òbrètêm* биће погрјешка“.

Што се значења тиче, ту РЈА даље каже:

„a) akt. i pas. a) isto što naći uopšte b) refleks. isto što naći se“.

Старословенски језик показује да је већ у њему овај глагол био неправилан, а такав је и у нашем савременом језику, јер спада у групу глагола I врсте са неправилним односом основа и има глаголске облике неправилног грађења, исто као *jesīti, sesīti, krásīti, ĭlesīti, sresīti, ubosīti* и сл. Глаголски облици неправилног грађења су код ових глагола инфинитив и радни придев, некадашњи партицип прошлог времена активни II.

Инфинитив је у старословенском *оврѣти* (<**obrēt-ti*). Аориска или инфинитивна основа је *оврѣт-* (исп. данашњи аорист *обреш-ох*). Још у прасловенском језику разједначавањем од *īti* добијено је *си*, те отуда од *ĭлей-īti, меј-īti* (исп. аорист *ĭлейох, мејох*) имамо инфинитиве *ĭлесīti, месīti*. Тако је исто и од *оврѣт-ти* добијено *оврѣти*.

Према старословенском презенту *оврѣштѣ, оврѣштѣши* очекивали бисмо да у савременом језику имамо *обрећем, обрећеш*, али у српскохрватском језику имамо једнакост у презенту овога глагола са глаголима типа *ĭлесīti-ĭлейшем, месīti-мејшем*, који ни у старословенском нису имали у презенту јотовање нити уметак — „инфикс“.

Нарочито је, по мојем мишљењу, важно споменути радни придев, некадашњи партицип претерита актива II, јер је, по свој прилици, овај глаголски облик имао највише значаја за стварање нових облика овога глагола, а пре свега инфинитива.

У старословенском језику радни придев, односно поменути партицип, гласио је *оврѣлѣ* (*оврѣла, оврѣло*), мада би се према инфинитивној основи *оврѣт-* очекивало *оврѣтлѣ* (*оврѣтла, оврѣтло*).

Међутим, упрошћавање прасловенских група *ѣл*, *дл*, тј. губљење денталног сугласника у тим групама у јужнословенским језицима (тачније: још у дијалектима прасловенског језика), учинило је да поред инфинитива овај глагол има неправилно грађење и радног придева. После губљења *ѣ* у мушком роду, промене *л* у *о* на крају речи и замене *ѣ* са *и* испред *о* у ијекавском и икавском и са *е* у екавском, добијен је радни придев *обрео* (ик.), *обрио* (ик. и ијек.), *обрела*, *обрело*.

Познато је да је радни придев глаголски облик који се у савременом језику гради додавањем *-о*, *-ла*, *-ло* инфинитивној основи на самогласник, а *-ао*, *-ла*, *-ло* — када се инфинитивна основа завршава на сугласник. Разлика је, што се тиче наставака, само у мушком роду. Гради се увек од аориске (инфинитивне) основе. Како је радни придев глагола *обресѣи -обрео*, *обрела*, *обрело*; тј. исто као код глагола код којих се инфинитивна или аориска основа завршава на самогласник (а не онако као код глагола са основом на сугласник), могло се, према мушком роду пре свега, схватити да се инфинитивна или аориска основа овога глагола завршава на самогласник, тј. да гласи *обре-* (а инфинитив према томе *обресѣи*) и да се на њу додају наставци за радни придев.

Радни придев са својом моцијом рода, са својим учешћем у грађењу сложених глаголских облика—перфекта, плусквамперфекта—распрострањен је глаголски облик.

Постоји још један разлог због којег је облик *обресѣи* почео помало уступати пред обликом *обреѣи*. Несумњиво је да је, пре свега, овај глагол постао у нашем језику помало необичан. Није фреквенција његове употребе онаква као, рецимо, глагола *ѣлесѣи*, *месѣи*, *ѣресѣи*, *красѣи* и сл. Давна, прасловенска промена *ѣѣи* > *сѣи* није, природно, била више жива код нових представника језика који су у своје речничком фонду имали глагол *обре(с)ѣи*. Тако исто ни промена *ѣл* у *л*. То је све отворило слободан пут дејствовању аналогије у живом народном језику, у којем овај глагол има ширу употребу. Што имамо *красѣи*, *ѣлесѣи*, *месѣи*, *јесѣи*, тј. што према *крао*, *ѣleo*, *јео* немамо *краѣи*, *ѣлеѣи*, *јеѣи*, бар у књижевном језику немамо, објашњавам тиме што је употреба тих глагола у савременом језику сасвим нормална, тј. нимало необична. Изузео сам овде *месѣи*, јер се и тај глагол јавља у инфинитиву и у облику *меѣи*.

Није нимало чудно, после свега реченога, што баш код Вука налазимо само *обретѝи(се)*, а никако *обресѝи(се)*. Вуков је речник, у ствари, речник народног језика, од свих речника најбоље представља стање народног језика, највише је ослобођен строгих граматичких правилности.

Ристић и Кангрга, Бакотић и други дају и *обресѝи* и *обретѝи*, мада и они *обресѝи* упућују на *обретѝи*. Нема сумње да их је стање у Вукову речнику наводило да приоритет дају облику *обретѝи*, као облику распрострањенијем у народу. РЈА упућује *обретѝи* на *обресѝи*, значи обрнуто, а то је због тога што се он највише задржао на историји облика, а према историји је то, видели смо, тако оправдано. Код Белића налазимо компромисно решење. Оно што је нарочито добро уочено код Белића јесте приписивање само рефлексивног, интразитивног, значења овом глаголу, овим облицима овога глагола. Мислим да је то право значење овога глагола у нашем језику, док транзитивно значење представља помало старину. Код Лалевића имамо само граматичко решење. Код Вукадиновића — победу Вуковог *обретѝи*.

Готово се сви речници и приручници слажу у једноме: ни у једноме од њих не налазимо да је *обрим се*, нови облик презента, презент од облика *обресѝи(се)*, од старог облика инфинитива овога глагола, већ само од *обретѝи се*, од новијег облика инфинитива. То би нас, свакако, наводило да и постанак овог презента повежемо са постанком новог облика инфинитива.

Презент *обрим се*, *обрѝи се* и сл. можда је потекао из Вуковог језика, из народног језика. Историјски, видели смо, није оправдан, није постојао. Бакотићу је тај презент необичан, као и Вукадиновићу, мада и они приоритет, што се инфинитива тиче, дају облику *обретѝи(се)*.

Могуће је да је презент *обрим се*, *обрѝи се* настао и живео на ијекавском терену, али изгледа вероватније да је то случајно. Наиме, исте аналошке разлоге за *-им* имамо и на екавском терену: *зрѝи-зreo-зрим* — *обретѝи-обрео-обрим* (исто толико јака могућност аналогije као *зрѝи-зрио-зрим* — *обретѝи-обрио-обрим*). Питање је и колико код ијекаваца живи облик *обрио*.

Можда је овим стварањем нових облика презента нађено у језику и решење за обличку диференцијацију транзитивног и

интразитивног значења код овога глагола, т.ј. старог значења, које је постојало, и новог, које се све више развијало и узимало маха. Исто се може рећи и за нови облик инфинитива.

Мени, који говорим екавским наречјем, облик *обрим се* врло је необичан, врло стран, а тако га је, изгледа, оценио и Вукадиновић, јер је *обрим се* „подесио“ на *обрем се*. Облик *обрем се* настајао је, мислим, посредно, преко новог инфинитива: *умреши-умрем* — *обреши-обрем*, али то је тешко доказати, тако да је довољно рећи: према разним типовима презента на *-ѐм*.

Напоменуо бих, још, да ми је једна мала анкета лица која су из крајева у којима се говори чистим књижевним језиком показала да им и акценатски однос *обресѝи(се)* или *обрѝеши се -обрѝѝѐм(се)* није необичан. Моме језичком осећању није стран ни акценат *обрѝсѝи(се)* за тај инфинитив¹.

Мај 1961.

Драгољуб Д. Јеремић

III. ЕТИМОЛОШКИ ПРИНОСИ

1. Гдбела — гдбеља; гдбела

У Вуковим *Српским народним ѝриѝовијѝкама* (1853) као 42. налази се приповетка *Једна гобела у као а друга из кала* (стр. 196—198). То је једна од оних приповедака за које сам Вук каже: „... слушао сам [их] још у Тршићу, пак сам их послѝје писао како сам се опомињао“ (Предговор VII).

Шта значи реч *гобела* и, што је за нас много важније, каквог је порекла?

У вези с овом речју разликују се друго (и прво) и треће издање Вукова *Рјечника*. У другом издању Вук има само реч *гобела*, али јој не даје тумачења већ само додаје да је то стајаћа реч. У трећем издању приређивачи (П. П. Ђорђевић и Љ.

¹ Када сам већ довршавао овај чланак дошао ми је до руку Србско-хорватско-рускиј словарь који је саставила Р. И. Григорјева и у којем се налази кратак преглед граматике српскохрватског језика, који је дао проф. А. Велић. У њему стоји *обрѝсѝи се, обрѝѝѐм се, дбреши се, дбрим се* очутѝтѝся. Србскохорватско-рускиј словарь И. И. Толстоја има: *дбресѝи, обрѝѝѐм, дбреши, дбрим ... ~ се ...* Додајем ово као накнадну белешку.